

TIJORAT BANKLARINING QIMMATLI QOG‘OZLAR BOZORIDAGI FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI

Abdullayev Doston Zubaydullo o‘g‘li

Bank moliya akademiyasi magistranti

d_abfa@mail.ru

Anotatsiya: Ushbu maqolada tijorat banklarining qimmatli qog‘ozlar bozoridagi faoliyatini takomillashtirish yo‘llari tahlil etiladi. Rivojlanayotgan mamlakatlar, jumladan, O‘zbekistondagi banklarning samaradorligiga ta’sir etuvchi asosiy omillar ko‘rib chiqiladi. Moliyaviy texnologiyalardan foydalanish, risklarni boshqarish strategiyalari, mutaxassislarni tayyorlash, xalqaro hamkorlik va huquqiy asoslar kabi masalalar tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari O‘zbekiston banklari o‘z faoliyatini qanday yaxshilashi mumkinligini ko‘rsatib beradi, bu esa banklarning moliyaviy barqarorligi va bozor raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Abstract: This article analyzes ways to improve the performance of commercial banks in the securities market. The main factors affecting the efficiency of banks in developing countries, including Uzbekistan, are considered. Issues such as the use of financial technologies, risk management strategies, training of specialists, international cooperation and legal frameworks are analyzed. The results of the study show how Uzbek banks can improve their performance, which will help increase the financial stability and market competitiveness of banks.

Kalit so‘zlar: Tijorat banklari, qimmatli qog‘ozlar bozori, moliyaviy texnologiyalar, risklarni boshqarish, mutaxassislarni tayyorlash, xalqaro hamkorlik, huquqiy asoslar.

Keywords: Commercial banks, securities market, financial technologies, risk management, training of specialists, international cooperation, legal frameworks.

Kirish: 2017 — 2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 2 sentyabrdagi «Valyuta siyosatini liberallashtirish bo‘yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to‘g‘risida» PF-5177-sonli Farmoni, shuningdek, bank

tizimining moliyaviy barqarorligini ta'minlash, xalqaro tajribani hisobga olgan holda, bank tavakkalchiligini baholashni takomillashtirish, tijorat banklari faoliyatini tartibga solish va nazorat qilishning zamonaviy tamoyillari hamda mexanizmlarini joriy etish tijorat banklarini qimmatli qog'ozlar bozoridagi ishtirokining zaruratini keltirib chiqaradi. Shu boisdan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 12 sentyabrdagi «Respublika bank tizimini yanada rivojlantirish va barqarorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-3270-sonli qarorining qabul qilinishi ham alohida ahamiyat kasb etadi. Qimmatli qog'ozlar davlatning to'lov oborotida katta rol o'ynaydi, chunki ko'pincha ular orqali iqtisodiyotning ustuvor sohalariga investitsiyalarni ta'minlovchi investitsion jarayonlar amalga oshiriladi. Shu bois, tijorat banklarning qimmatli qog'ozlar bozoridagi ishtirokida investitsiya faoliyatining ko'lami va samaradorligi hamon pastligicha qolmoqda. Sog'lom raqobat kurashida faol qatnashishi uchun tijorat banklari o'z faoliyatlarini takomillashtirishi, shu jumladan, qimmatli qog'ozlar bozorda faol investitsiya siyosatini olib borishlari lozim. Buning uchun mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoev ta'kidlaganidek "Bank investitsiya faoliyatiga o'z mablag'lari bilan birga, tashqaridan moliyalashtirish manbalarini jalb etish bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqishi kerak".

Investitsiyalar zamonaviy iqtisodiyotda nihoyatda muhim rol o'ynaydi. Chunki investitsiyalar bo'sh moliyaviy resurslarga ega bo'lgan bozor sub'ektlari uchun foyda olish maqsadida jamg'armani samarali joylashtirish, iqtisodiyot tarmoqlarining ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatishni kengaytirish, aholini ishsiz qatlamini ish bilan ta'minlash hamda bu orqali aholi farovonligini oshirishga yordam beradi. Investitsiyalarni nazariy asoslari iqtisod fanida ko'p qirrali faoliyat sifatida o'rganilib, turlicha talqin qilinadi. Iqtisodiy kategoriya sifatida investitsiyalarni Zolotogorov V.G. [Zolotogorov, 1998.11] quyidagicha ta'riflagan: "Investitsiyalar tuzilmasida asosan pul mablag'lari, maqsadli bank omonatlari, ulushlar, aktsiyalar va boshqa qimmatli qog'ozlar, texnologiyalar, mashinalar va asbob-uskunalar, litsenziyalar, jumladan tovar belgilariga, kreditlarga, har qanday boshqa yoki mulkiy huquqlarga, intellektual boyliklar, foyda (daromad) olish hamda ijtimoiy samaraga erishish maqsadida tadbirkorlik faoliyati va boshqa turli ob'ektlarga qo'yiladigan mablag'lar tushuniladi". Qator olimlar tijorat banklari qimmatli qog'ozlar bozoridagi investitsiya faoliyati bo'yicha ilmiy ishlar chop etganlar.

Tijorat banklarining qimmatli qog'ozlar bozoridagi investitsiya faoliyatiga quyidagicha ta'rif berish mumkin deb hisoblaymiz: tijorat banklarining qimmatli qog'ozlar bozoridagi investitsiya faoliyatini amalga oshirish deb, uzoq muddatli istiqbolda samarali faoliyatni ta'minlashga xizmat qiladigan operatsiyalarga aytiladi.

O'zbekiston Respublikasida qimmatli qog'ozlar bozori bozor iqtisodiyoti tizimining moliyaviy mexanizmi bo'lib aholi va xo'jalik sub'ektlarini vaqtincha bo'sh mablag'larining aylanishiga keng imkoniyatlar yaratadi. Jumladan, qimmatli qog'ozlarning har bir egalari u fuqaro yoki yuridik shaxs bo'lishidan qat'iy nazar tadbirkorlar xarakatiga taallukli shaxs bo'lib qoladi. Ushbu bozorga kirishda motivatsiya mexanizmlari, turtkilari bo'lib iqtisodiy o'zgarishlar, siyosiy masalalarning hal qilinishi, qimmatli qog'ozlarning kurs qiymati dinamikasi, tijorat banklarini fondlarining miqdori, qimmatli qog'ozlar bo'yicha taklif etilayotgan foydaning miqdorlari xizmat qiladi.[Yuldoshev F.M. 2023. 4-5]

Qimmatli qog'ozlar bozoridagi tijorat banklarining investitsiya faoliyati banklar uchun yangi imkoniyatlar va o'z faoliyati doirasini kengaytirish hamda barqaror daromadni olib, bankni likvidligini taminlash istiqbolini yaratib beradi. O'zbekiston tijorat banklari o'z investitsiyalarini tartibga solishda O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining aktivlar likvidligi, tarkibi va sifatini tartibga soluvchi yo'riqnomalari hamda boshqa qonun osti hujjatlari muhim rol o'ynaydi. Bankning investitsiya salohiyatini aniqlashda bank investitsiyalari turlarining tasnifi muhim ahamiyatga ega. [Omonov A. 2010. 59] Investitsiyalar tuzilmasini o'z vaqtida va to'liq tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi, chunki tahlil natijasida bankning investitsiyalardan foydalanish tendentsiyalarini aniqlash hamda samarali investitsiya siyosatini ishlab chiqishga yordam beradi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida investitsiyalar tuzilmasi asosan xususiy investorlar va tadbirkorlar tomonidan qabul qilinadigan qarorlar natijasida shakllanadi. Biroq bu portfeldan davlat tashqarida bo'lmasligi kerak. U investitsiyalarning tuzilmaviy o'zgarishiga, investitsiya faoliyatini qonuniy tartibga solish, qulay investitsiya iqlimini tashkil qilishga tasir ko'rsatadi. Qat'iy raqobatchilik sharoitida tijorat banklari faoliyatining eng muhim funktsiyalaridan biri bu qimmatli qog'ozlar operatsiyalari bilan bog'liq bo'lgan investitsiya faoliyati hisoblanadi.

Banklar o'z qimmatli qog'ozlar portfellarini optimallashtirish uchun ilg'or boshqaruv strategiyalarini ishlab chiqishlari lozim. Bunda, bozorning hozirgi holati, valyuta kurslari va foiz stavkalari kabi omillar inobatga olinishi kerak. Tijorat banklari uchun qimmatli qog'ozlar bozoridagi faoliyatni optimallashtirishning muhim yo'nalishlaridan biri — mijozlarga xizmat ko'rsatishni takomillashtirishdir. Banklar mijozlar bilan ishlash jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanib, ularga individual yondashuv va keng ko'lamli xizmatlarni taklif qilishlari lozim. Raqamli iqtisodiyot sharoitida tijorat banklari qimmatli qog'ozlar bozorida raqamli texnologiyalarni qo'llagan holda yangi kiberxavfsizlik xavflariga duch kelishlari mumkin. [Niyozmetov, 2024. 4] Bu xatarlarni minimallashtirish uchun banklar himoya tizimlarini muntazam ravishda yangilab borishlari lozim. Tijorat banklari uchun raqamli transformatsiya jarayonida qator texnologik va tashkiliy qiyinchiliklar paydo bo'lishi mumkin. Bu jarayonda banklar o'z infratuzilmasini modernizatsiya qilish va yangi sharoitlarga moslashish uchun strategik rejalashtirishni amalga oshirishlari zarur. Raqamli texnologiyalar joriy etilishi bilan bog'liq yangi regulyativ talablar tijorat banklarining qimmatli qog'ozlar bozoridagi faoliyatiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu talablar banklar tomonidan qoidalarga rioya qilishni ta'minlash va bozor barqarorligini saqlash uchun muhim ahamiyatga ega. Raqamli iqtisodiyot sharoitida banklar o'zlarining qimmatli qog'ozlar bozoridagi faoliyatini samarali boshqarish uchun raqamli texnologiyalardan keng foydalanishi lozim. Bu jarayon, bir tomondan, banklarga yangi bozor imkoniyatlarini ochib beradi, ikkinchi tomondan esa, texnologik xatarlar va regulyativ talablar bilan bog'liq muammolarni hal qilishni talab qiladi. Tijorat banklari uchun raqamli transformatsiya jarayoni kompleks yondashuvni talab etadi, bunda har bir bank o'z resurslarini va texnologik imkoniyatlarini inobatga olgan holda strategik qarorlar qabul qilishi zarur. Shuningdek, mijozlarga xizmat ko'rsatish darajasini oshirish, qimmatli qog'ozlar portfelini diversifikatsiya qilish va yangi texnologik echimlarni joriy etish orqali banklar qimmatli qog'ozlar bozoridagi o'z pozitsiyalarini mustahkamlashlari mumkin. Tijorat banklarining qimmatli qog'ozlar bozoridagi faoliyatini takomillashtirish milliy iqtisodiyotning moliyaviy barqarorligi va umumiy rivojlanishiga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Banklar, moliyaviy vositachi sifatida, kapital bozorlarida ishonchli hamkor bo'lishi, investorlarga raqobatbardosh xizmatlarni

taklif etishi va raqamli iqtisodiyot sharoitida o'z faoliyatini doimiy ravishda yangilab borishi lozim. Bu jarayonda, tijorat banklari nafaqat o'z daromadlarini oshirishi, balki iqtisodiyotning uzoq muddatli barqarorligi va rivojlanishiga ham hissa qo'shishi mumkin.

1 – jadval

“Toshkent” RFB birja kotirovkalash varag’ida mavjud qarz qimmatli qog’ozlari

Yuqorida keltirilgan jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, [Birja tahlil, 2024. 10] qimmatli qog'ozlari bilan hamda ularning savdolarini amalga oshirishda tijorat banklarining ishtiroki yuqori o'rinni egallamoqda. Jumladan, “Asia Alliance Bank” ATB tomonidan emissiya qilingan obligatsiyalar soni 45 175 ta, “Kapitalbank” ATBda 50 000 ta, “Hamkorbank” ATBda 50 000 ta, "O'zbekiston ipotekani qayta moliyalashtirish

№	Emitent	Tikker	Emissiya sanasi va so'ndirilish sanasi	Kupon stavkasi	Bitta obligatsiyaning nominal qiymati (so'm)	Emissiya qilingan obligatsiyalar soni
1	“Asia Alliance Bank” ATB	AABK1	15.07.2019-15.07.2026	MB asosiy stavkasiga +4%	1 000 000,00	45 175
2	“Kapitalbank” ATB	KPB4	13.05.2020-21.05.2027	MB asosiy stavkasiga +5%	1 000 000,00	50 000
3	“Biznes finans mikromoliya tashkiloti” MChJ	BFMT3	16.09.2022-30.08.2025	27,00%	1 000 000,00	6 565
		BFMT3 V2	09.10.2023-13.09.2026	27,00%	100 000,00	200 000
4	“Imkon finans mikromoliya tashkiloti” AJ	IFMT3	10.04.2023-25.03.2026	28,00%	1 000 000,00	6 000
		IFMT4	24.04.2024-09.04.2027	28,00%	1 000 000,00	10 000
5	“Hamkor invest lizing” MChJ	HKIL3	25.04.2023-06.05.2026	18,00%	1 000 000,00	17 500
6	“Hamkorbank” ATB	HMBK1	30.04.2024-30.04.2025	22,00%	1 000 000,00	50 000
7	"O'zbekiston ipotekani qayta moliyalashtirish kompaniyasi" AJ	IQMK3	20.12.2023-17.10.2026	19,00%	1 000 000,00	140 000
		IQMK3 V2	17.07.2024-08.07.2027	19,00%	1 000 000,00	150 000
		IQMK5E	16.09.2024-18.09.2029	18,00%	1 000 000,00	50 000

kompaniyasi" AJda esa 50 000 tani tashkil etgan. Shuningdek, joriy yil sentyabr oyi bo'yicha 12,66 mlrd. so'mga teng bo'lgan eng katta hajmdagi bitimlar “ARIA SUG'URTA TASHKILOTI” AJning /ARTS/ oddiy aksiyalar bilan qayd etilgan. Undan keyingi

o‘rinlarni mos ravishda 1,74 mlrd. va 863,58 mln. so‘mga teng bo‘lgan “O‘zRTXB” AJning /URTS/ va “Universal bank” ATBning /UNVB/ oddiy aksiyalari bilan tuzilgan bitimlar egallagan. Yuqori 10 talikni “IPOTEKA-BANK” ATIBning /IPTB/ hamda “O‘zbektelekom” AKning /UZTL/ oddiy aksiyalari bilan tuzilgan mos ravishdagi 183,43 mln. va 182,10 mln. so‘mlik bitimlar yakunlaydi.

Xulosa qilib aytganda shuni aytib o‘tish mumkinki, tijorat banklari qimmatli qog‘ozlar bozoridagi faoliyatini rivojlantirish kontseptsiyasining amaliyotga joriy etilishi banklarning investitsion, emission va vositachlik operatsiyalarini samaradorligini oshirish imkoniyatini beradi va mamlakatda iqtisodiy o‘rishni oshirishga hamda aholi turmush farovonligini yanada yaxshilashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 2 sentyabrdagi «Valyuta siyosatini liberallashtirish bo‘yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to‘g‘risida» PF-5177-sonli Farmoni
2. 1 O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning “Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shahsiy javobgarlik Har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak” nomli kitobi Toshkent: “O'zbekiston” 2017
3. 3 Золотогорov В.Г. “Инвестиционное проектирование: Учеб.пос.-мн.: ИП. “Экоперспектива”, 1998 г. 11 с.”
4. Omonov A. “Tijorat banklarining resurslarini boshqarish”. Monografiya 2-nashr -T.: “Iqtisod-moliya”, 2010-yil 292 bet..
5. Yuldoshev F.M. Tijorat banklarining qimmatli qogozlar bilan operatsiyalarini faollashtirish masalalari: Avtoref. i.f.n. O'z.R BMA. - T. 2003. 4-5 b.
6. Niyozmetov Doniyor Rejabbayevich “Banklarning qimmatli qog‘ozlar bozoridagi operatsiyalari bilan bog‘liq muammolari va bartaraf etish yo‘llari” 2024 yil Iqtisodiyot taraqqiyot va tahlil jurnal. 4 b.
7. Birjaviy_tahlil_Sentyabr_2024_yil_